

ERTAKLARDA MIFGA OID XUSUSIYATLAR

Robiyaxon Sobitova Salohiddin qizi*Qo'qon Davlat Universiteti, iqtidorli talaba*robixaxonsobitova04@gmail.com

+998917392805

Annotatsiya: *Miflarning mohiyati uydirma va to'qimaga asoslanganligi sababli, ular ertak janri bilan o'ziga xos ichki bog'liqlikka ega. Mif va ertak materiallarini tahlil qilish orqali ertaklardagi mifologik qatlamga oid ma'no doirasi ochib beriladi. Ertak qahramonlari va motivlarini talqin qilishda mifologik tushunchalarning o'rni aniqlanadi va namoyon etiladi.*

Annotation: *Since myths are based on fiction and fabrication, they have a unique internal connection with the fairy tale genre. By analyzing mythological and fairy tale materials, the semantic scope of the mythological layer in fairy tales is revealed. The role of mythological concepts in interpreting fairy tale characters and motifs is identified and demonstrated.*

Kalit so'zlar: ertak, mif, fetishizm, animizm, totemizm, dev, ajdarho, qahramon, ilohiyot, afsonalar, sehr, mifologik unsurlar, ibtidoiy tafakkur.

Keywords: fairy tale, myth, fetishism, animism, totemism, demon, dragon, hero, theology, legends, magic, mythological elements, primitive thinking.

Kalit so'zlar: ertak, mif, fetishizm, animizm, totemizm, dev, ajdarho, qahramon, ilohiyot, afsonalar, sehr, mifologik unsurlar, ibtidoiy tafakkur.

Ertaklar qadimdan xalq og'zaki an'alarining axloqiy, ma'naviy va tarbiyaviy durdonalari bo'lib, ular o'zining muhim vazifalarini bajarib kelgan. Inson tug'ilishidan to umrining oxirigacha ertaklar bilan yashaydi. Kimdir ularni aniqroq his etsa, kimdir esa sezilar-sezilmas qabul qiladi. Ayniqsa, o'zbek xalqi "farzandsevar" xalq sifatida ertaklarga bo'lgan munosabati juda rivojlangan. Har kim bolaligida hech bo'lmasa bir marta bo'lsa ham ertak eshitgan yoki farzandlariga ertak aytib bergan, nabiralari bilan ertaklar haqida suhbatlashgan. Har bir ertakchi tinglovchilarga o'z qahramonlarini tanishtirishda ma'lum timsollarga murojaat qiladi. Yovuzlik ramziga aylangan mashhur ertak personajlari ham bor. Bu obrazlar shunchaki paydo bo'lib qolmagan, balki ularning shakllanishi uzoq jarayondir. Shuningdek, ertaklarda turli sehrli, sirli buyumlar, hayvonlar va o'simliklar uchraydi, ularning ko'pchiligi mifologik unsurlar bilan bog'liq. Har bir obrazga diqqat bilan yondashish bizni inson tafakkurining dastlabki bosqichlariga – miflar olamiga olib boradi.

Vaqt o'tishi bilan mifologiya ijodkorlar asarlariga ham ta'sir ko'rsata boshladi. Miflarning eng yorqin obrazlari xalq ertaklarining o'zagini tashkil etdi. Ertaklarni

mifsiz tasavvur qilish qiyin, chunki mifning mohiyati uydirma va to'qimaga asoslanganligi sababli, u ertak janri bilan tabiiy bog'liq.

Ertak qahramonlari, syujetlari va motivlarini talqin qilishda mifologik tushunchalarning roli aniq belgilangan. Ertak obrazlarini tahlil qilish uchun miflarni alohida o'rganish lozim. Ertaklar turli mavzu va holatlarga ko'ra yaratiladi. Shu sababli olimlar ertaklarni sehrli ertaklar, hayvonlar haqidagi ertaklar, maishiy ertaklar va sarguzasht ertaklar kabi turlarga ajratgan. Sehrli ertaklarda miflarning ayrim shakllariga tez-tez duch kelamiz. Ertaklar odatda sehrli realizm ustunlik qiladigan qisqa bir syujetni tasvirlaydi. Xalq og'zaki nasrining badiiy shakllaridan biri sifatida miflar "afsonalar" nomi bilan ham tanilgan. Mifologik tasvirlar til san'atining har bir sohasida o'ziga xos va betakror o'ringa ega. Asosan, mifologik tasvirlarning turli shakllari xalq og'zaki ijodi namunalari hamda adabiy yodgorliklarimizda uchraydi. Insonning badiiy tafakkuri asta-sekin rivojlanib borgan sari mifologiya ham adabiyot va san'at sohalarida o'z o'rnini topa boshladi. Og'zaki va yozma adabiyot namunalarida – dostonlar, ertaklar, afsonalar va masallarda mifologik tasvirlar tobora kengayib bordi. Mif to'liq janr sifatida og'zaki ijodga mansub hikoyaviy asarlar tizimida to'liq saqlanib qolmagan. Faqatgina dostonlar, ertaklar, afsonalar, qo'shiqlar, topishmoqlar, marosim folklori, afsonlar hamda turli e'tiqodlarda biz mifologik syujet elementlarini uchratamiz. Ushbu mif qoldiqlari, mifonimlar va mifologemlar tadqiqot uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Vaqt o'tishi bilan mifologiya ijodkorlarning asarlariga ham ta'sir eta boshladi. Mifologiyaning eng yorqin tasvirlari xalq ertaklarining asosiy poydevoriga chuqur singib ketgan. Hech bir ertakni miflarsiz tasavvur qilish qiyin. Chunki mif mohiyatan to'qima va fantastik bo'lib, tabiiy ravishda ertak janri bilan ichki bog'liqlikka ega.

Mif va ertak materiallarini tahlil qilish orqali ertaklardagi mifologik qatlam bilan bog'liq ma'no doirasi ochiladi. Ertak qahramonlari, syujetlari va motivlarini sharhlashda mifologik tushunchalarning roli aniq ko'zga tashlanadi. Ertakdagi obrazlarni tahlil qilish uchun miflarni alohida o'rganish zarur. Ertaklar turli mavzular va vaziyatlar asosida yaratilgan. Shu bois olimlar ularni sehrli ertaklar, hayvonlar haqidagi ertaklar, kundalik hayot ertaklari va sarguzasht ertaklar kabi turlarga ajratgan. Sehrli ertaklarda ko'pincha miflarning ayrim shakllariga duch kelish mumkin. Ertakdagi obrazlardan tashqari, har bir kirish uslubi ham miflar bilan o'ziga xos bog'liqlikka ega. "Qadim zamonda", "Bor ekan-u, yo'q ekan", "Ertagi yo ertagi, echkilarning bo'rtagi..." kabi boshlanishlar bunga misoldir. O'zbekiston Milliy universiteti doktoranti Elbek Jumanov shunday deydi: "Ertaklarning boshlanishiga nazar tashlansa, voqealarning rost emasligini ta'kidlash nafaqat ertakning ongli badiiy ijod mahsuli sifatida shakllanganini ko'rsatadi, balki uning qadimgi miflardan tarqalish jarayoni orqali rivojlanib kelganini ham bildiradi. Qisqasi, epik boshlanishlar qadimiy miflarning tabiati doirasida tarqalish jarayoni natijasida shakllangan bo'lib,

ertaklarda an'anaviy formula sifatida mustahkam o'rin olgan." Deyarli barcha ertaklarimiz miflar bilan boyitilgan. V. Propp birinchilardan bo'lib miflarning ertaklarga ta'sirini ilmiy o'rganib, shunday degan: "Mif urf-odatlariga qaraganda uzoqroq yashaydi va ertak sifatida qayta tug'iladi." N. Roshinning ta'kidlashicha, "Ertak – bu tarixiy hodisa bo'lib, mifologik tasavvur asosida shakllangan poetik to'qima tafakkurda hal qiluvchi rol o'ynay boshlagan paytda yuzaga kelgan."

O'zbek xalq ertaklaridan biri – "Uch qahramon aka-uka" ertagida to'rtining uzoq Hindistondan shohga uchta anor olib kelishi tasvirlanadi. Ushbu anorlarni yegan odam yosharib, qarilikdan holi bo'ladi. Yana bir mashhur o'zbek ertagi "Qaynasin, qozon" esa mo'jizaviy xususiyatga ega qozon haqida hikoya qiladi. U olovga qo'yilib, "Qaynasin, qozon" deb aytilganda, tanga chiqaradi va egasi to'xtashini buyurgunga qadar davom etaveradi. "Ursin, bolta" ertagida esa bolta yovuz odamlarga qarshi baqiradi. "Sehrlangan bola" ertagida esa o'rmonda yo'lini yo'qotgan bola mo'jizaviy bir buloqqa duch keladi, uning suvini ichgan har qanday kishi kiyikka aylanadi. Bu tasvirlarning barchasi fetishizmga misol bo'la oladi. Hayvonlar haqidagi ertaklar ham mifologik qarashlarni aks ettiradi, ya'ni odamlarning hayvonlarda ilohiy kuch izlashlari va ulardan mo'jiza kutishlari mifologik tafakkurning bir ko'rinishidir. Ertaklardagi turli ramziy belgilar ham fetishizm namunasi sifatida qaralishi mumkin. Masalan, samandar qushi (Feniks) erkinlik timsoli bo'lib, faqat ozod o'lkada yashashi mumkin deb ishoniladi. Kabutar va oqqushlar esa tinchlik olib keluvchi timsollar sifatida mifologik tafakkur mahsulidir.

"Ona qushga aylandi" ertagida esa bolalarining qadr bilmasligidan iztirob chekkan ona qushga aylanib, uzoq dengiz tomon uchib ketadi. Bu voqea antropogen miflar (ajoyib qobiliyatlarga ega shaxslar haqidagi miflar) qatoriga kiritilishi mumkin. Shu bilan birga, buni totemizmga ham misol qilish mumkin, chunki bu yerda odam va qush o'rtasidagi sehrli bog'liqlik mavjud. "Kichkintoy" ertagida esa er-xotin bosh barmoqdek kichik o'g'il farzand ko'radi va u oxir-oqibat bo'riga yem bo'ladi. Insonning shunday mayda shaklda tasvirlanishi ham mifologik unsurlarni o'z ichiga oladi. "Quloqbola" haqidagi ertakda esa bolakay hayvon qulog'iga o'xshash quloqlar bilan tug'iladi. Bu ham mifologik tafakkurning mahsulidir. "Qorako'z" ertagida omad qushi fetishizm namunasi sifatida namoyon bo'ladi. "Muqrimomo" ertagida sehrli tayoq, qalpoq va gilam, "Shamshir qahramon" ertagida esa ikki nay, sehrli qilich va yog'och ot mo'jizaviy xususiyatga ega buyumlar sifatida tasvirlangan. "Mehrigiyo" ertagida esa mehrigiyo o'z egasini har qanday og'ir holatdan qutqarishi bilan ajralib turadi. Sehrli jonsiz buyumlarning mo'jizaviy kuchi ushbu ertakda juda muhim o'rin egallaydi. "Baxtli buqa" ertagida yirtqich dev tasviri uchraydi. Oshpaz va buqaning ibodat orqali turli hayvon va buyumlarga aylanishi ham mifologik qarashlar bilan bog'liq. "No'xatpolvon" ertagida bir no'xatdan qahramon paydo bo'lib, singlisi va aka-ukalarini yirtqich devdan qutqarish uchun yo'lga chiqadi, qarg'a olib kelgan

tiriltiruvchi va o'ldiruvchi suv bilan o'lgan aka-ukalarini tiriltiradi. Ertakdagi tiriltiruvchi suv qadimgi Jamshid afsonasidagi abadiy hayot suvi mifining ertak shaklida talqin qilinishidir. Bu yerda tiriltiruvchi suv fetishizm, aka-ukalarni sehrli suv orqali tiriltirish esa animizm namunasidir. Shunday qilib, ertaklardagi barcha mifologik hodisalar izchil tarzda ishlatilgan. "Cho'pon bola va boy" ertagida sehrli chol cho'pon bolaga sehrli nay beradi. Bu esa odamlarning jonsiz buyumlardan mo'jiza kutishiga, ya'ni fetishizmga ishonishiga dalildir. "Zariadr va Odatida" mifologiyasida esa malika Odatida tushida ko'rgan Zariadrga oshiq bo'ladi. Ushbu mif bizning ko'plab ertak va dostonlarimizga ta'sir qilib, tushda muhabbat boshlangan hikoyalar asosini yaratgan. "Sehrli piyola" ertagida esa sopol piyola mo'jizaviy xususiyatga ega bo'lib, muayyan harakatlar orqali o'zidan ko'payadi. Bu ham jonsiz buyumlarning sehrli kuchi haqidagi e'tiqodga asoslangan fetishizm namunasi hisoblanadi. "Chol va dev" ertagida dev obrazi uchraydi, "Ajdarho" ertagida esa ajdarho tasviri keltiriladi. Ajdarho va qahramonlar haqidagi ayrim ertaklar, masalan, Gershasp haqidagi rivoyatlar mif va afsonalar ta'sirida yaratilgan. Ushbu ertaklarning syujet tuzilishi odatda miflarga o'xshash: qahramon ajdarhoni yengadi.

Umuman olganda, mifologiya ertaklarning asosi bo'lib xizmat qiladi, shu bois deyarli barcha ertaklarda mifologik elementlarga duch kelish mumkin. Tadqiqotchilarning fikriga tayangan holda, ertaklarning hayotiy kuchi aynan miflardan kelib chiqadi deb aytish mumkin. Ertak miflarsiz mavjud bo'la olmaydi. Ular doimo bir-biri bilan bog'liq bo'lib, bir-birini to'ldirib kelgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jo'rayev M, O'rayeva D, "O'zbek mifologiyasi". Toshkent:"O'qituvchi nashriyoti,2019.
2. Mo'minova G, "O'zbek xalq ertaklari kitobi", Toshkent:yashlar nashriyot uyi,2018.
3. "Uch aka-uka botirlar" ertag.Toshkent:Yangi asr avlodi,2017.
4. . Jo'rayev M. Folklorshunoslik asoslari . – Toshkent, "Fan", 2009.
5. Jo'rayev M. O'zbek xalq samoviy afsonalari. – Toshkent, Fan, 1995.
6. Jo'rayev M. O'zbek folklorshunosligi. – Toshkent, 2021.
7. Kayumov O. O'zbek shomon marosim folklori poetikasi. – Toshkent, Moliya-iqtisod, 2021.
8. Propp V.Ya. Istoricheskiye korni volshebnoy skazki. – Leningrad, izd. Leningradskogo universiteta, 1986. – S.27-28.
9. Raxmonova M. O'zbek xalq afsonalari poetikasi. Filol.fan.dokt.diss. – Toshkent, 2018.